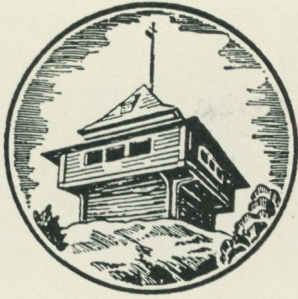

**NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK 1956**

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK

1956

Redaktion:

GÖSTA BERG · BENGT BENGTTSSON

Redaktör: Bengt Bengtsson

Omslagsbilden: Herrar vid bålet.

Detalj ur oljemålning, föreställande ett dryckeslag omkring 1740.

Okänd konstnär. Nordiska museet.

Tryckt hos Tryckeri Aktiebolaget Thule, Stockholm 1956

Djuptrycksplanser från Nordisk Rotogravyr

DEN GRILLSKA TOALETTSPEGELN

av Kersti Holmquist

Ludvig XIV:s toalett skildras i l'Etat de la France, publicerad 1712: "En kammartjänare håller alltid spegeln framför Hans Majestät under det att konungen kläder av och på sig eller byter kläder; men då tidpunkten och rummet gör att man inte ser så bra, tar två andra kammartjänare på konungens bord varsin fackla eller tjockt vaxljus i stakar av förgyllt silver och håller dem på varsin sida om spegeln, vilket i allmänhet förekommer vid återkomsten från jakterna." Detta för oss något långsökta sätt att få spegeln placerad i rätt ljus ansågs dock icke alltid nödvändigt vid denna tid. Det gick an — som Havard framhåller i Dictionnaire de l'Ameublement¹ — när det gällde en kung eller en prins som gör sin toalett relativt snabbt, men var alltför besvärligt för en prinsessa eller en vacker kvinna. Redan då fanns nämligen den mera lätttrörliga toalettbordsspegeln med stöd — på franska även kallad valet (tjänare) — vilken lätt gick att placera i den mest fördelaktiga ljusvinkeln och så nära eller så långt bort som man önskade. En toalettsspegel med stöd förekommer exempelvis på stick av Abraham Bosse (1602—1676)² liksom på ett stick föreställande en dam från Ludvig XIV:s tid vid sin toalett.³

Toalettsspegeln har ofta ingått i de magnifika toalettgarnityr av förgyllt eller oförgyllt silver, som bidrog att skapa glans åt de officiella tillställningar som kallas konungens Grand lever, Petit lever eller de förnäma franska damernas toalett-mottagningar. Förutom spegeln i silverram bestod dessa garnityr ofta av ett 20-tal askar och flaskor. Ludvig XIV ägde fem eller sex sådana set,

¹ Havard, H.: Dictionnaire de l'Ameublement, Tome III: Miroir, sp. 799 (Paris u. å.).

² Hirth, G.: Kulturgeschichtliches Bilderbuch, V, bild 2832 (München u. å.).

³ Havard, H.: Dictionnaire de l'Ameublement, Tome IV: Toilette, fig. 815 (Paris u. å.).

varav ett av guld.⁴ De förekom inte bara i Frankrike utan även i alla de länder, som var påverkade av fransk kultur. Att de ingick i den svenska stormaktsadelns husgerådsbestånd visar inventarieförteckningar från 1600-talets senare hälft. Tyvärr har få toalettgarnityr från 1600-talet bevarats till vår tid. I England finns emellertid ett par.⁵

Dessa stora toalettgarnityr hade i allmänhet ett förvaringsskrin. Så länge det ej fanns några toalettbord med fast funktion utan endast ett vanligt bord med överbredd toalettduk — så kallad nattduk — är det troligt att toalettgarnityren förvarades i dessa skrin, när de ej användes. Havard anser, att man i Frankrike först omkring 1725 kan tala om toalettbord, speciellt utförda för att användas vid toalettbestyren.⁶ En synnerligen viktig del av toalettbordet var givetvis spegeln; det kunde vara en lös spegel med stöd, en spegel med lådinredning inunder och svängbar på tappar eller — senare — en i bordet nedfällbar spegel. Spegelarna kunde ingå i toalettgarnityret, men de kunde också vara ett självständigt föremål eller direkt höra till toalettbordet.

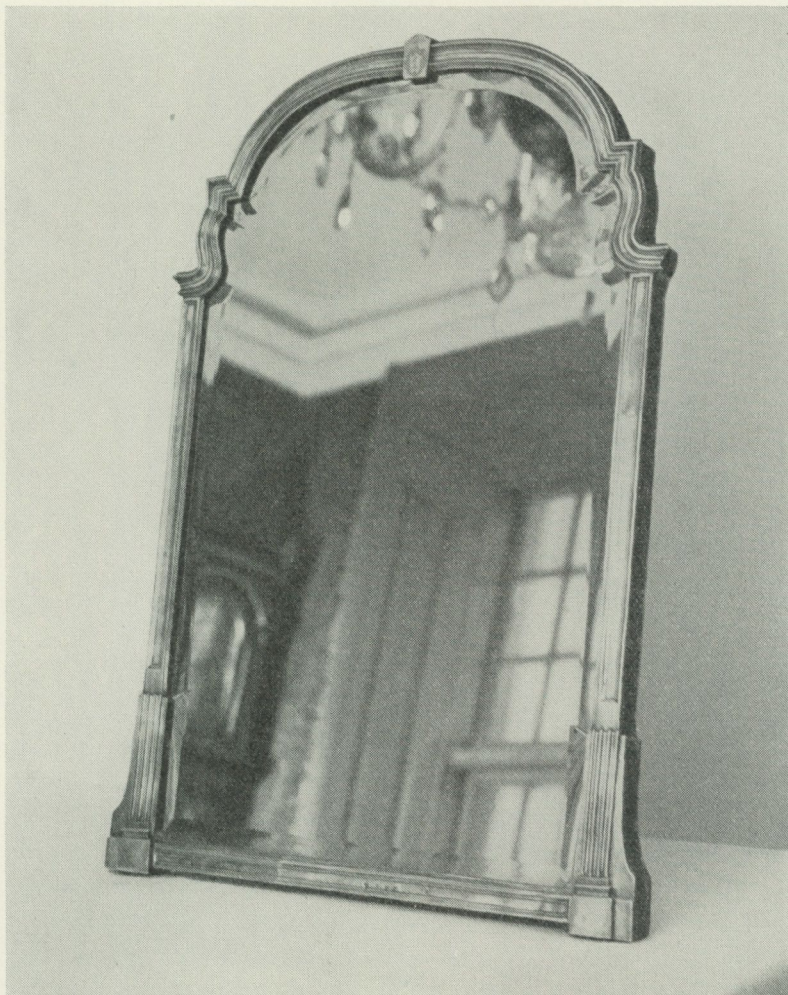
Den franska kungliga och högadliga sängkammarens roll som praktfull ram för sällskapsliv har väl inte haft någon större motsvarighet i Sverige. Symptomatiskt är kanske Carl Tersmedens enda år 1730 omnämnda besök vid svenska damers toalett. Det var hos amiralen Taubes hustru och döttrar, däribland fröken Hedvig Taube — sedermera riksgrevinnan av Hessenstein. Han hade möjlighet att göra toalettvisit hos dem, eftersom han betraktades som barn i huset. Denna visit torde jämföras med samme mans trägna besök hos portugisiska och italienska markisinnor vid deras koaffyr- och andra toalettbestyr under hans utlandsresor ett par år senare.⁷ Den yttre ramen med sängkammaren som parad-

⁴ Havard, H.: Dictionnaire de l'Ameublement, Tome IV: Toilette (Paris u. å.).

⁵ Karlson, W.: Ståt och vardag stormaktstidens herremanshem: Toalett-saker (Lund 1945) och Holmquist, K.: Ett toalettskrin från stormaktstiden, Fataburen 1954.

⁶ Se H. Havard, a. a., IV, sp. 1351; jmf även N. Lagerholm: Ett toilettebord. Noter. Röhsska Konstslöjdmuseet Årstryck 1955.

⁷ Tersmeden, C.: Amiral Carl Tersmedens memoarer, 1—2, s. 38 ff. (Stockholm 1912).

*Bild 1. Den Grillska toalettspegeln med silverram,
tillverkad i Haag 1725.*

rum med praktsäng, dyrbart toalettgarnityr osv. utbildades emellertid efter franskt mönster, där man så hava kunde. Toalettspeglarna från 1700-talets förra hälft har ramverket utfört i t. ex. fanerteknik, kinesiskt lackarbete eller i silver. Endast ett par

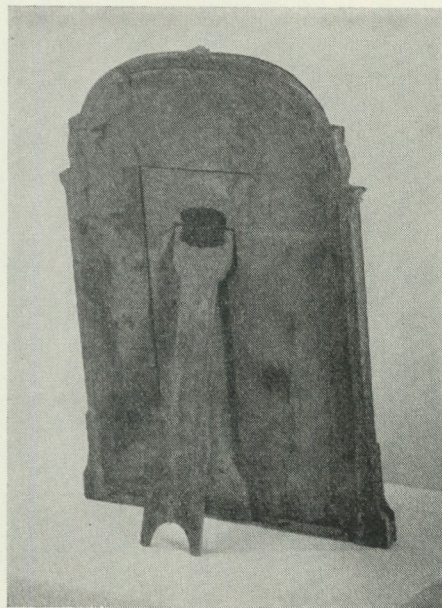

Bild 2. Spegelns baksida, utförd i lövträ och ursprungligen helt täckt med grönt ripssiden.

toalettspeglar med silverram och svenska stämplrar är numera kända. Petter Henning i Stockholm har tillverkat en spegel 1702 och Johan Lorens Starin i Stockholm en annan från 1736.⁸ I svensk ägo finns emellertid ännu en spegel med silverram. Den är av utländsk tillverkning men har intressanta svenska ägartraditioner.

Spegeln är 58,5 cm hög och 43 cm bred. Glaset är originalglas med facettslipad kant. Ramen är på framsidan överklädd med profilerad silverplåt. På sidokanterna är träramen täckt av ett fastlimmat silverband. Baksidan är utförd av lövträ. Den har ursprungligen varit täckt med ett nu något slitet, fastlimmat grönt ripssiden. Fotstödet, som är försett med gångjärn, går att fälla

⁸ Svenskt silversmide, II, bilderna 177, 178 samt 400, 401 (Stockholm 1943). Det är även av intresse att jämföra den Grillska toalettspegeln med en dansk spegel tillhörande ett toalettset av guld; se Boesen, G. och Lassen, E., *De danske dronningers guldtoilette*, bilderna 1 och 2 (Köpenhamn 1955). Denna spegel är utförd 1731 men är tyngre och mer ålderdomlig i sin stil än den Grillska spegeln.

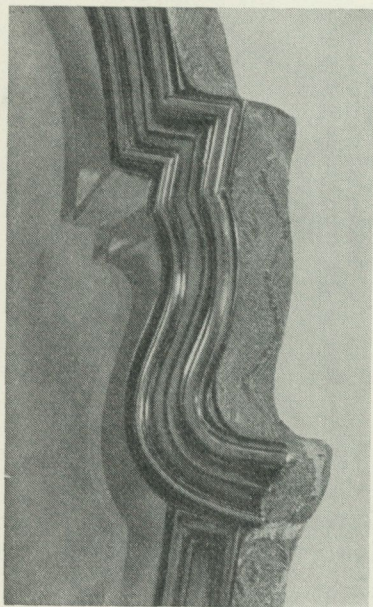

Bild 3. Detalj av ramens profil. Ramen är på översidan täckt med silverplåt och på sidokanten med ett vävt silverband.

in i baksidans trä. På nederkanten av ramens framsida finns fyra stämplat, den första en halv, otydlig stämpel med ett fågelhuvud — identisk med Haags stadsstämpel: en stork med en orm i näbben — den andra en otydbar mästarstämpel, den tredje ett gående lejon — den holländska garantistämpeln — och den fjärde en ofullständig årsbokstav under kulkrona, sannolikt bokstaven C. Detta C under kulkronan kan emellertid ange två olika år enligt de haagska årsbokstavsserierna, nämligen dels 1701 och dels 1725.⁹

⁹ Voet Jr, E.: *Merken van Haagsche Goud- en Zilvermeden* (Haag 1941). Ur denna boks mästarförteckning samt andra holländska silverstämpelverk av samme författare har även tagits uppgifterna om franska guldsmeders invandring till Holland. Beträffande tolkningen av stämplatarna har Rijksmuseum i Amsterdam på förfrågan lämnat ett svar, som jag icke kan godta. Man anser att den ytterligt ofullständiga stämpel som av mig tolkats som en mästarstämpel, skulle kunna vara Delfts stadsstämpel och "storkstämpeln" en mästarstämpel, eventuellt använd av en guldsmed av släkten Grill. Emellertid känner man inte till någon guldsmed Grill som skulle kunna passa, trots att denna släkt är ganska väl utforskad från 1600-talet och framåt. Gemeentemuseum i Haag har däremot helt accepterat min tolkning.

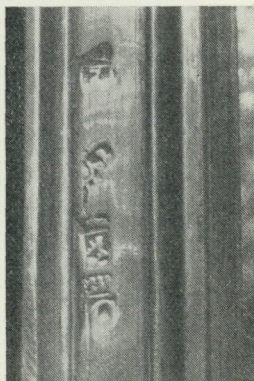

Bild 4. Spegelns stämplar, Haags stadsstämpel, mästarstämpel, holländsk garantistämpel, årsbokstav.

Jag har emellertid stannat vid 1725 av följande skäl. Den ena orsaken är stadsstämpelns trasiga överkant. Denna förekommer även i stadsstämpeln för 1726 i Voets bok — för 1725 finns endast en grovt förstörd mindre stadsstämpel avbildad — men ej 1701 och åren omkring. Denna trasighet beror helt enkelt på skador hos den stålstämpel, som användes av Haags guldsmeder just då. Den andra och viktigaste orsaken är den stilhistoriska synpunkten.

Om denna spegel ej varit försedd med stämplar, hade den sannolikt varit ganska svår att nationalitetsbestämma. Den strama profileringen, de fina proportionerna, den smala ramens graciösa spänst för tanken till Frankrike eller ett land med starkt franskt stilinflytande. Spegeln ger dock inte i första hand associationer till silversmide utan snarare till väggspegelsomramningar och andra väggdekorationer i fransk inredning.¹⁰ Rijksmuseum i Amsterdam och Gemeentemuseum i Haag har inte heller kunnat lämna anvisningar på någon liknande holländsk spegel. Liksom beträffande så många andra konsthantverksalster är väl denna spegels franska stil på sitt sätt en följd av Ludvig XIV:s religiösa politik — upphävandet av ediktet i Nantes 1685, som drev skickliga franska hugenottska hantverkare att utvandra och därigenom franskpåverka konsthantverket i sina nya hemländer. Beträffande silversmidet är det mest flagranta exemplet silversmidet i Augsburg. Från att ha varit ett högsäte för tillverkning av högdrivet

¹⁰ Se bl. a. Fiske Kimball: *The Creation of the Rococo* (Portland 1943).

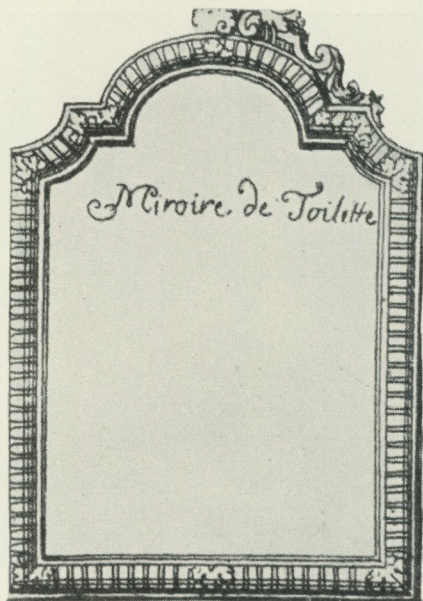

Bild 5. Teckning av spegel, utförd av Daniel Marot. Ur Das Ornamentwerk des Daniel Marot (Berlin 1892).

tyiskt barocksmide i form av helciselade presenterfat, bägare och annat, blev den under 1600-talets slut och 1700-talets början i fråga om silversmide en dotterstad till Paris. De franska invandrarna lät sig ej påverkas av den i Augsburg rådande stilen utan fortsatte med sin inlärdade metod att få fram effekter genom gjutning och måttfullt, elegant skrodad bandornamentik.¹¹ För att använda Wölfflins åskådningssätt på silversmidet ersattes sålunda det måleriska med det plastiska.

Samma utveckling, ehuru ej så genomförd, skedde även i Holland. Även hit utvandrade franska hantverkare, däribland silversmeder. Även här påverkades silversmidet — drivningen och ciseleringen fick stå tillbaka för gjutningen. Men i Holland tillkom

¹¹ I de stora franska silversamlingarna i Paris — Puiforcat och David-Weill — förekommer augsburgska silversaker från 1700-talets början, vilka är så helt arbetade i fransk stil, att det skulle vara svårt att skilja dem från franskt silver, om man ej hade stämplarna att gå efter. Dessa två ytterligt kräsna samlare av franskt silver har funnit det naturligt att införliva detta augsburgsilver bland sina samlingar.

Bild 6. Stick av Watteaus oljemålning "Gersaints skylt", utförd 1720. Försäljerskan håller en spegel, som visar stora likheter med den Grillska toalettsspegl.

dessutom ännu en omständighet, Daniel Marots invandring (1663—1752). Den store mönstertecknaren och kopparstickaren begav sig i egenskap av hugenott från Frankrike till Holland 1685 och var bosatt ömsom i Amsterdam och i Haag. Han blev utnämnd till kunglig arkitekt av Wilhelm II och hans gemål Maria och fick en enorm betydelse som förmedlare av den franska barocken i arkitektur och konsthantverk i Holland och England. Klar är alltså det nederländska konsthantverkets mottaglighet för och påverkan av fransk stil. Granskar man emellertid Marots mönsterstick för silversmide från 1600-talets slut och 1700-talets början finner man föremålstyper så präglade av en något tung fransk barock att de ej kan stilhistoriskt jämföras med denna spegel (jämför bilderna 1 och 5).¹² Marots toalettsspegel med sin

¹² Berendsen, A.: Het nederlandse interieur, s. 75—99 (Utrecht 1950) samt Das Ornamentwerk des Daniel Marot (Berlin 1892) och Thieme-Becker: Künstlerlexikon, band XXIV: Marot (Leipzig 1930).

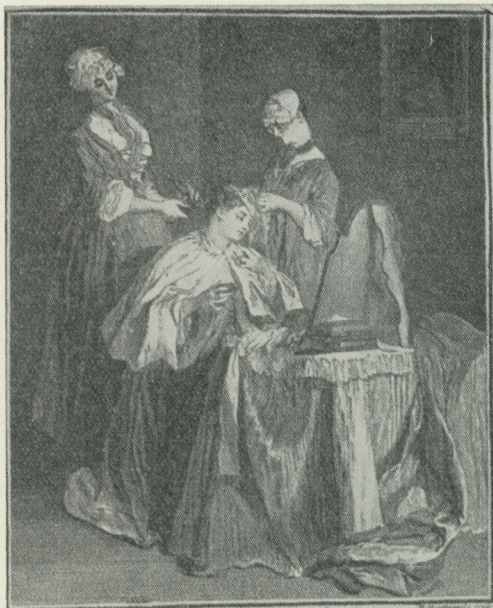

Bild 7. Stick efter målning
av Nicolas Lancret
(1690—1743).

tunga, breda ram och hårda svängning upptill är mera släkt med bevarade toalettsspeglar från 1600-talets slut och 1700-talets början än med denna spegel som genom sin lätta elegans varslar om en ny stilepok. Inte ens i Frankrike märkes denna i inredning och konsthantverk så tidigt som 1701. Från 1720 däremot, då régencestilen för omkring fem år sedan hade slagit igenom, finns ett intressant belägg. På Watteaus berömda tavla "Gersaints skylt", utförd 1720, förekommer nämligen en spegel av liknande utseende (jämför bilderna 1 och 6).¹³ På tavlans högra del — på sticket omvänt — demonstrerar en försäljerska, Madame Gersaint själv, en toalettsspegel för en kund. Bredvid står ett toalettsskrin i rött lack. Gersaint sålde nämligen förutom bildverk, tavlor och bönböcker även speglar och lackmöbler. Spegeln på tavlan ses snett bakifrån och skiljer sig i detaljerna från vår spegel men lik-

¹³ Professor Andreas Lindblom har varit vänlig att göra mig uppmärksam på spegeln på Watteaus tavla. Se i övrigt A. Lindblom: Antoine Watteau, s. 86—91 (Stockholm 1948).

Bild 8. Det graverade Grillvapnet på spegelns krön.

heterna i linjerna är dock påfallande. Marots spegel är däremot betydligt tyngre. Även på senare målningar förekommer samma typ (se bild 7).

På spegelns krön är släkten Grills vapen graverat, en trana med en gräshoppa i näbben och en sten i ena, upplyftade foten, vaksamhetens symbol. Vid försöken att leda spegeln tillbaka till den ursprungliga ägaren har jag kommit till följande resultat.¹⁴ Den nuvarande ägaren har erhållit den i arv från sina morföräldrar Adolf Ludvig Sehmann och Emilie Östberg. De var båda barnbarn till Christina Maria Grill (1739—1818), gift med direktören i Ostindiska kompaniet Gustaf Tham (1724—1781). Det ligger alltså närmast till hands att söka spegeln hos fadern till Christina Maria Grill, direktören i Ostindiska kompaniet, Abraham Grill (1707—1763). I den rikhaltiga bouppteckningen efter honom och hans fru, Anna Maria Petersen (i bouppteckningen kallad Pettersson) förekommer emellertid ingen spegel med silverram. Men Christina Maria Grill ärvde även sin yngre syster, Anna Johanna Grill (III) (1753—1809), gift med sin kusin Adolph Ulric Grill (1752—1797), vilken dog barnlös. I Anna Johanna Grills bouppteckning är uppförd ”I dito (Toilette-Spegel) med Silfver-ram...” Denna Anna Johanna Grills svärmoder hette även Anna Johanna

¹⁴ Släkten Grill behandlas i Svenska ättartal 1896 (Stockholm 1896).

Bild 9. "La petite Toilette",
stick efter Moreau le jeune
(1747—1814).

(I) (1720—1778).¹⁵ I dennas bouppteckning förekommer också just en spegel av denna typ, "1 st. nattuks spegel med för silfrad ram..."¹⁶ Anna Johanna Grill (I) var gift med en av det svenska 1700-talets mest kända industrimagnater och affärsmän, Claes Grill (1705—1767). I en i flera varianter förekommande inventarieförteckning över hans ägodelar, upprättad 1765 i samband med den så kallade växelkontorsprocessen, förekommer bland silverret "1 st: nattduks spegel med Silfwer ram...", på ett ställe beskriven som "NB: 1 stor nattduks Spegel med Silfwer ramar..."¹⁷

¹⁵ Abraham Grills och Anna Maria Petersens bouppteckning i "Bouppteckningar N. M. 3 1759—1767" i Göteborgs landsarkiv; Anna Johanna Grills (III) bouppteckning, 1809—II—679 i Stockholms stadsarkiv; Anna Johanna Grills (I) bouppteckning, 1778/3: 707 i Stockholms stadsarkiv.

¹⁶ Nattuksspegel äldre benämning på toalettspegel. Se W. Karlson, a. a. och "Nattduksbord" i Svenska Akademiens ordbok, band 18. "För silfrad" betyder i detta fall belagd med silverplåt.

¹⁷ "Herrar Grills fasta och lösa egendom" samt "Wärderingar öfwer delägarnes i Wexel Contoirets Egendom 1765—1767", Westinska samlingen nr 357 i Uppsala UB.

Att försöka följa spegeln ännu längre tillbaka lönar sig inte. Claes Grills fader, Abraham, handelsman i Stockholm, dog nämligen 1725, samma år som spegeln enligt min mening tillverkades. Hans bouppteckning är för övrigt helt summarisk. Claes' mor Helena Wittmack dog redan 1710.¹⁸ Grill var, då spegeln tillverkades, 20 år gammal. Han kan ha fått den i gåva då eller senare eller också köpt den, måhända 1737 vid sitt giftermål med sin kusin Anna Johanna Grill (I). Det naturligaste är nog att tänka sig spegeln på en dams toalettbord, men det är icke omöjligt att den även kan ha använts av en herre (se bild 9). Claes Grills livliga handelsförbindelser med Holland är kända och omvittnade; en stor del av hans släkt var också bosatt i Holland. Hans farfars far invandrade därifrån till Sverige och flera av hans släktingar återvände dit, bland annat hans tvillingbroder Antoni och hans yngre bror Johan. Han kan alltså lätteligen ha skaffat spegeln själv på en affärsresa, såvida han ej erhållit den i gåva av någon av sina släktingar eller sina affärsförbindelser i Holland.

Den Grillska silverspeglens tillhör professor Andreas Lindblom och kommer att genom testamente tillfalla Nordiska museet för att i sinom tid ingå i inventariebeståndet på Svindersvik, Claes Grills vackra sommarherrgård, som numera tillhör museet.

¹⁸ Abraham Grills liksom hans broder Carlos bouppteckningar i Stockholms stadsarkiv — 1729/2/2:1127 resp. 1737/2:17 — upptar inga specificerade inventarieförteckningar. Spegeln kan ju möjligen ha tillhört Carlos Grill, som dog 1736, och därefter gått i arv till hans dotter Anna Johanna Grill (I), som 1737 gifte sig med Claes Grill.

Det har emellertid funnits ännu en av dessa dock relativt sällsynta toalettspeglar med silverram i den Grillska släkten. Claes Grills styvmor, Catharina Grill, född Rozelius — bouppteckning 1753—II—257 i Stockholms stadsarkiv — ägde ett toalett-garnityr av silver med tillhörande spegel med silverram. Hennes två egna söner ärvde henne, av vilka Johan Abraham redovisar en sådan spegel i samma handlingar som Claes Grill i Westinska samlingen. Där emot finns ingen sådan spegel i hans bouppteckning, 1799/5:795 i Stockholms stadsarkiv. Hans yngre broder, Carl Andreas, dog ogift 1790. Hans bouppteckning — 1791/3:125 — i Stockholms stadsarkiv är ej specificerad beträffande inventariebeståndet. Denna spegel måste nämnas, emedan Anna Johanna Grill (III) och hennes syster Christina Maria Tham ärvde dessa sina båda styvfärbroder. Möjligheten finns ju att det kan vara fråga om denna spegel. I varje fall kan det anses vara konstaterat att den Grillska silverspeglens med största sannolikhet tillhört antingen Claes Grills barndomshem eller hans eget hem.